

भाषाशास्त्र : विज्ञान की कला (Linguistics: Science or Art)

प्रा.डॉ.सौ. वीरा पवन मांडवकर

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ, महाराष्ट्र (India)

संचालक, डॉ. भाऊ मांडवकर रिसर्च सेंटर

भ्रमणध्वनी ९४०३०१४८८५, ई मेल veeramandavkar18@gmail.com

Abstract:

Linguistics is the branch of study of language which deals with the scientific and analytical study of origin, form, development etc. of language. Language is an integral part of human life. A human group that does not know the language will not be found even by searching. "Man's progress over other animals is rooted in his language. It is language that enables man to live in society, create social institutions and develop culture." Linguistics analyzes the form, meaning and context of language. The earliest work documenting and interpreting the language was done by the great 6th century Indian grammarian Panini in his famous treatise Ashtadhyayi. Scholars of linguistics are called 'linguists'. Linguistics is different from grammar. Functional study of language is done in grammar whereas linguistics goes beyond this and studies language in a very comprehensive manner. Among the many subjects of study, linguistics is given special importance these days. Linguistics, recognizing language as language, studies it scientifically.

प्रस्तावना :

भाषाशास्त्र ही भाषेच्या अभ्यासाची ती शाखा आहे ज्यामध्ये भाषेची उत्पत्ती, स्वरूप, विकास इत्यादींचा वैज्ञानिक आणि विश्लेषणात्मक अभ्यास केला जातो. भाषा हा माणसाच्या जीवनाचा एक अविभाज्य भाग आहे. ज्याला भाषाच येत नाही, असा मानवसमूह शोधूनही सापडणार नाही. "इतर प्राणीमात्रांच्या तुलनेने माणसाने स्वतःची जी प्रगती करून घेतली आहे, तिच्या मुळाशी त्याची भाषा आहे. भाषेमुळेच माणसाला समाजात राहणे, सामाजिक संस्था निर्माण करणे आणि संस्कृतीचा विकास करणे शक्य झाले."¹ -भाषाशास्त्र भाषेचे स्वरूप, अर्थ आणि संदर्भ यांचे विश्लेषण करते. भाषेचे दस्तऐवजीकरण आणि अर्थ लावण्याचे सर्वात जुने काम 6 व्या शतकातील महान भारतीय व्याकरणकार पाणिनी यांनी त्यांच्या प्रसिद्ध ग्रंथ अष्टाध्यायीमध्ये केले होते. भाषाशास्त्राच्या विद्वानांना 'भाषाशास्त्रज्ञ' म्हणतात. भाषाशास्त्र हे व्याकरणापेक्षा वेगळे आहे. भाषेचा कार्यात्मक अभ्यास व्याकरणामध्ये केला जातो तर भाषाशास्त्र याच्या पलीकडे जाऊन ते भाषेचा अतिशय व्यापक पद्धतीने अभ्यास करते. अभ्यासाच्या अनेक विषयांपैकी आजकाल भाषाशास्त्राला विशेष महत्त्व दिले जात आहे. भाषाशास्त्र, भाषेला भाषा म्हणून ओळखून, तिचा शास्त्रीय पद्धतीने अभ्यास करते.

बीजशब्द : भाषाभ्यास, समाज, संस्कृती, व्याकरण, तत्वज्ञान, काव्यशास्त्र, विज्ञान, अभ्यास, परंपरा

भाषाशास्त्राचा इतिहास

सध्याच्या स्वरूपातील भाषाशास्त्र हे पाश्चात्य विद्वानांच्या बुद्धीची उपज आहे असे म्हटले जाते. फार प्राचीन काळापासून साहित्यात भाषिक अभ्यासाचा कल दिसून येतो. साहित्यातील तत्वज्ञान आणि साहित्यिक ग्रंथांमध्येही आपल्याला 'शब्द', 'अर्थ', 'रस' आणि 'भावना' या सूक्ष्म विश्लेषणाखाली भाषिक चर्चेचे संकेत मिळतात. संस्कृत साहित्यातील भाषा आणि विचारांशी संबंधित साहित्य हे सध्याच्या भाषाशास्त्राचा पाया आहे, असे निश्चितच म्हणता येईल. 'पाश्चात्य जगात भाषाभ्यासाची परंपरा सर्वप्रथम ग्रीसमध्ये विकसित झाली. सॉक्रेटिस, प्लेटो, अ‍ॅरिस्टॉटल यांनी उच्चारणप्रक्रिया, लिंगविचार, इत्यादिसंबंधी विवेचन कधी व्याकरणाच्या अंगाने तर कधी काव्यशास्त्राच्या अंगाने केले.'²

आधुनिक विषय म्हणून भाषाशास्त्राची सुरुवात युरोपमध्ये सर विल्यम जोन्स नावाच्या विद्वानाने १७८६ मध्ये केली असे मानले जाते. संस्कृत भाषेच्या अभ्यासाच्या संदर्भात, सर विल्यम जोन्स यांनी ग्रीक आणि लॅटिन भाषांचा तौलनिक अभ्यास करताना ही शक्यता व्यक्त केली की कदाचित एकच भाषा या तीन भाषांच्या उत्पत्तीचा आधार आहे. म्हणून, या तीन भाषांमध्ये (संस्कृत, ग्रीक आणि लॅटिन) निश्चितपणे सूक्ष्म संबंध आहे. भाषांच्या तौलनिक अभ्यासाचा हा प्रकार आधुनिक भाषाशास्त्राच्या क्षेत्रातील पहिली पायरी ठरला.

भाषाशास्त्र: कला आहे की विज्ञान?

भाषा ही एक नैसर्गिक गोष्ट आहे जी मानवाला दैवी देणगी म्हणून दिली गेली आहे. माणसाच्या तोंडातून नैसर्गिकरित्या बाहेर पडणाऱ्या ध्वनी (वर्ण) द्वारे भाषा निर्माण होते. भाषा बोलणाऱ्या आणि ऐकणाऱ्या प्रत्येकाला तिचे सामान्य ज्ञान असते. याला भाषेचे सामान्य ज्ञान असे म्हणतात. पुढे, भाषा कधी निर्माण झाली, कशी तयार झाली? त्याचे प्रारंभिक आणि प्राचीन स्वरूप काय होते? त्यात कधी, कोणते बदल झाले आणि त्या बदलांची कारणे काय? किंवा भाषेचा सर्वांगीण विकास कसा झाला? त्या विकासाची कारणे काय आहेत? कोणती भाषा दुसऱ्या भाषेशी किती समान किंवा भिन्न आहे? या सगळ्याला भाषेचे विशेष ज्ञान किंवा 'भाषाशास्त्र' असे म्हटले जाईल.

उच्च वर्गाच्या अभ्यासक्रमात जेव्हा भाषाशास्त्राचा अभ्यासाच्या विषयांमध्ये समावेश करण्यात आला तेव्हा पहिला स्वाभाविक प्रश्न निर्माण झाला की भाषाशास्त्राची गणना कला किंवा विज्ञानाच्या अंतर्गत करायची का. म्हणजेच भाषाशास्त्र ही एक कला किंवा विज्ञान आहे. अभ्यासाच्या प्रक्रियेबद्दल आणि निष्कर्षाबद्दल, हे निश्चित केले गेले की ते खरोखर भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र इत्यादीसारखे शुद्ध विज्ञान मानले जावे की ते चित्रकला, संगीत, शिल्पकला, कविता इत्यादी कला म्हणून स्वीकारले जावे.

भाषाशास्त्र ही कला नाही

कला ही मानवाच्या वस्तू किंवा विषयांशी संबंधित आहे. यामुळेच कला ही अंशतः वैयक्तिक किंवा पूर्णपणे वैयक्तिक असते. व्यक्ती सापेक्ष असण्याबरोबरच विशिष्ट देश आणि काळ यांचाही कलेवर प्रभाव असतो. याचा अर्थ असा की कलेसाठी एके काळी असलेली मूल्ये कालांतराने नवीन बदल घडवून आणतात आणि ती इतर कोणत्याही देशात स्वीकारली जावीत असे नाही. एखाद्या व्यक्तीला एखाद्या वस्तूमध्ये उच्च कलात्मक अभिव्यक्ती आढळते. पण इतरांनी तिला असे पाहिले नसेल. त्यामुळे कलेची धारणा व्यक्तीपरत्वे बदलते.

कलेचा संबंध मानवी अंतःकरणाच्या भावनिक प्रवृत्तीशी आहे. माणसाच्या सौंदर्यानुभवाचे सार त्यात मिसळलेले असते. कलेचा उद्देश सौंदर्याची अनुभूती देणे किंवा आनंद प्रदान करणे हा आहे, एखाद्या गोष्टीच्या साराचे विश्लेषण करणे नाही. कलेच्या स्वरूपाची ही सर्व वैशिष्ट्ये तपासली असता, भाषाशास्त्र ही कला नाही हे कळते. कारण त्याचा संबंध अंतःकरणाच्या इंद्रियाशी नसून बुद्धीच्या ज्ञानेंद्रियेशी आहे. भाषाशास्त्राचे उद्दिष्ट सौंदर्य प्रदान करणे किंवा मनोरंजन करणे देखील नाही. ते आपल्या बौद्धिक विचारांना तीक्ष्ण करते. भाषेच्या अस्तित्वाचे मूलभूत मूल्यांकन करते. त्याचा दृष्टिकोन तर्कसंगत आहे. भाषाशास्त्राचे निष्कर्ष कोणत्याही व्यक्ती, राष्ट्र किंवा काळ आणि भाषा यांच्या आधारे बदलत नाहीत जे भाषाशास्त्राच्या अभ्यासाचा मूळ आधार आहे हा मानवीकृत पदार्थ नाही. त्यामुळे कलेच्या क्षेत्रात आपण भाषाशास्त्राची गणना करू शकत नाही. भाषाशास्त्राची उपयुक्तता यात आहे की ते भाषा शिकवण्याच्या कलेचे ज्ञान देते. या कारणास्तव, स्वीटने व्याकरणाला भाषेची कला आणि विज्ञान असे म्हटले आहे. योग्य उच्चार आणि भाषेचा प्रभावी वापर याला कला या श्रेणीत ठेवता येईल.

भाषाशास्त्र हे शास्त्र आहे

भाषाशास्त्र हे कलेच्या मर्यादेत ठेवता येत नाही हे एकदा ठरवले की, भाषाशास्त्र हे भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र इत्यादी विषयांप्रमाणे एक पूर्ण विज्ञान आहे का? अनेक विद्वानांच्या मते, भाषाशास्त्र हे शुद्ध शास्त्र नाही. त्यांच्या समजुतीनुसार, भाषाशास्त्राचे सर्व प्रयोग अद्याप पूर्ण झालेले नाहीत आणि त्यामुळे त्यातील निष्कर्षांना अंतिम निष्कर्ष म्हणता येणार नाही. यासोबतच भाषाशास्त्राचे सर्व निष्कर्ष विज्ञानासारखे सार्वत्रिक आणि शाश्वत नाहीत. ज्याप्रमाणे

गणितात $2 + 2 = 4$ हा एक सार्वत्रिक निष्कर्ष आहे जो सर्वत्र स्वीकारला जातो, भाषाशास्त्रात असा निर्विवाद निष्कर्ष नाही. विज्ञानामध्ये, तथ्ये एकत्रित केली जातात आणि त्यांचे विश्लेषण केले जाते आणि ध्वनीचे नियम बहुतेक पर्यायी नसतात, म्हणून काही विद्वानांच्या मते, भाषाशास्त्र मानवता (कला) आणि विज्ञान यांच्यामध्ये ठेवता येते.

आजच्या विज्ञानाच्या झपाट्याने प्रगतीच्या काळात प्रत्येक विशेष ज्ञान त्याच्या आगामी ज्ञानापुढे कालबाह्य आणि अवैज्ञानिक असल्याचे सिद्ध होत आहे. आजच्या रोजच्या नवनवीन शोधांच्या युगात वैज्ञानिक दृष्टी अधिकाधिक सूक्ष्म आणि नवनवीन होत आहे. आजच्या प्रगत ज्ञान-क्षेत्राकडे पाहता अनेक वैज्ञानिक समजुती जुन्या आणि पुसट झाल्या आहेत. न्यूटनच्या प्रकाश सिद्धांताकडेही आता संशयाने पाहिले जात आहे. यावरून हे सिद्ध होते की नवीन ज्ञानाच्या प्रकाशात प्राचीन ज्ञान देखील विज्ञानाच्या क्षेत्राबाहेर फेकले जाते.

शुद्ध ज्ञानाच्या दृष्टिकोनातून विचार केल्यास, आपल्याला विज्ञानाच्या मर्यादित क्षेत्रात भाषाशास्त्र आढळते. भाषाशास्त्र हे निश्चितच एक शास्त्र आहे ज्याच्या अंतर्गत आपण भाषेचे विशेष ज्ञान प्राप्त करतो. हे खरे आहे की भाषाशास्त्र अद्याप वैज्ञानिक पातळीवर पूर्णपणे विकसित झालेले नाही. याच कारणामुळे ग्रासमन आणि वर्नर यांना नंतर प्रसिद्ध ग्रिमच्या कायद्यात सुधारणा करावी लागली. उक्त सुधारणांपूर्वी, ग्रिमचा आवाजाचा नियम हा एक निश्चित नियम मानला जात होता आणि सुधारणांनंतरही तो एक निश्चित नियम मानला जातो. अशाप्रकारे, नवीन ज्ञानाच्या प्रकाशात जुन्या सिद्धांतांचे खंडन केल्यास विज्ञानाला विरोध नाही. खरे तर हे शुद्ध विज्ञान आहे.

1930 नंतर, जेथे वर्णनात्मक भाषाशास्त्राला पुन्हा महत्त्व प्राप्त झाले, तेव्हापासून तेथे झपाट्याने विकास झाला. जेव्हापासून यंत्रांच्या साहाय्याने ध्वनीच्या क्षेत्रात नवनवीन चाचण्या सुरू झाल्या आहेत आणि मिळालेले निकाल पूर्णपणे नियमित होऊ लागले आहेत, तेव्हापासून भाषाशास्त्र हळूहळू प्रगती करत आहे आणि विज्ञानाच्या श्रेणीत गणले जात आहे. विज्ञानाचे एक मोठे वैशिष्ट्य म्हणजे ते प्रायोगिक आहे. अमेरिकन विद्वान ब्लूम फील्ड्स (1933 AD) नंतर, अमेरिकन भाषाशास्त्रज्ञांनी उच्चारशास्त्र आणि आकारविज्ञान इत्यादींसह भाषाविज्ञानाची एक नवीन पद्धत म्हणून प्रयोगात्मक भाषाशास्त्र मोठ्या तीव्रतेने विकसित केले आहे. या पद्धतींतर्गत भाषाशास्त्र हा प्रयोगशाळांचा विषय बनत असून त्यासाठी अनेक उपकरणांचा शोध लागला आहे. हे बघून या विषयाला नक्कीच विज्ञान म्हटले जाईल, यात शंका नाही.

आजकाल जेव्हा समाजशास्त्र, मानसशास्त्र इत्यादी शास्त्रीय विषयांसाठी विज्ञान हा शब्द वापरण्याची परंपरा सुरू झाली आहे, तेव्हा शुद्ध कारण-परिणाम परंपरेवर आधारित भाषाशास्त्राला विज्ञान म्हणणे कोणत्याही दृष्टिकोनातून अयोग्य मानले जाऊ शकत नाही.

व्याकरण आणि भाषाशास्त्रातील फरक

- व्याकरणामध्ये, विशिष्ट भाषेचे नियम स्पष्ट केले जातात, म्हणून तिचा दृष्टिकोन एका भाषेवर केंद्रित असतो, परंतु भाषाशास्त्रात, इतर भाषांचे नियम तुलनेसाठी अभ्यासाचा आधार बनवले जातात. अशा प्रकारे, व्याकरणाची व्याप्ती मर्यादित आहे आणि भाषाशास्त्राची व्याप्ती विस्तृत आहे.
- व्याकरण हे वर्णनाभिमुख आहे. तो भाषेचे नियम आणि तिचे स्वरूप मांडतो. व्याकरण भाषेचे व्यावहारिक पैलू सूचित करतो आणि त्याची कारणे आणि इतिहासावर चर्चा करत नाही. प्रचलित स्वरूप सांगून व्याकरण शांत राहिल पण भाषाशास्त्र याहून पुढे जाईल, त्यामागे कोणत्या जवळच्या भाषांचा प्रभाव आहे हे सांगेल. अशाप्रकारे, भाषाशास्त्र हे व्याकरणाचे व्याकरण देखील आहे.
- भाषाशास्त्रात भाषेतील बदलांना तिचा विकास मानला जातो, त्याला व्याकरणातील अपभ्रंश म्हणतात. यामुळेच संस्कृत नंतर प्राकृत (= विकृत) वगैरे नावे दिली गेली. भाषाशास्त्र 'धर्म' या शब्दाच्या विकासाला 'धम्म' किंवा 'धर्म' असे म्हणतात आणि व्याकरण त्याला विकार म्हणतात.

भाषाशास्त्राचा इतर अभ्यासक्षेत्रांशी संबंध

1. साहित्य आणि भाषाशास्त्र

भाषेचे सध्याचे प्रचलित स्वरूप वगळता उर्वरित अभ्यास साहित्य केवळ साहित्यातून भाषाशास्त्राला उपलब्ध आहे. "वाङ्मयीन घडामोडी हे सांस्कृतिक जीवनाचेच एक अंग असले तरी भाषिक अभ्यासाच्या संदर्भात त्याचे महत्त्व

विशेषत्वाने मानावे लागते. “कोणत्याही काळातील भाषा ही त्या काळातील राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक घटनांनी प्रभावित होत असतक व तिचे रूप आकारास येत असते. भाषेच्या ज्या मूलभूत प्रवृत्ती असतात त्याचाही या भाषिक घडणीत वाटा असतोच. प्रत्येक व्यक्तीची समाजगटाची, विशिष्ट प्रदेशाची भाषा कोणत्या ना कोणत्या स्वरूपात वेगळी असते.”³ आज आपल्यासमोर संस्कृत, ग्रीक आणि अवेस्ता साहित्य नसतं, तर या तीन भाषा एकाच मूळ भाषेतून निर्माण झाल्या आहेत हे जाणून घेण्यात भाषाशास्त्र कधीच यशस्वी झाले नसते. त्याचप्रमाणे प्राचीन काळापासून आधुनिक काळापर्यंतचे मराठी साहित्य आपल्यासमोर नसते, तर भाषाशास्त्र मराठी भाषेच्या ऐतिहासिक विकासाचा अभ्यास करू शकले नसते. भाषाशास्त्राच्या सहाय्याने अनेक समस्यांवर उपाय शोधण्यातही साहित्यिक यशस्वी होतात. त्यामुळे साहित्य आणि भाषाशास्त्र दोन्ही एकमेकांना उपयुक्त आहेत.

2. मानसशास्त्र आणि भाषाशास्त्र

भाषा ही आपल्या विचारांचे आणि भावनांचे प्रतिबिंब असते, त्यामुळे भाषेच्या मदतीने अनेक समस्या सोडवता येतात. विशेषतः अर्थशास्त्र पूर्णपणे मानसशास्त्रावर आधारित आहे. वाक्यरचनेच्या अभ्यासात मानसशास्त्रही पुरेशी मदत करते. कधीकधी मानसशास्त्र देखील आपल्याला आवाज बदलण्याचे कारण जाणून घेण्यास मदत करते. बाल मानसशास्त्र आणि अविकसित लोकांचे मानसशास्त्रदेखील आपल्याला भाषेचे मूळ आणि प्रारंभिक स्वरूप जाणून घेण्यास मदत करते. रुग्णाच्या गोंधळलेल्या शब्दांचा अर्थ समजून घेण्यासाठी मानसशास्त्रालाही त्याच्या वैद्यकीय उपचारात भाषाशास्त्राची मदत घ्यावी लागते. त्यामुळे भाषाशास्त्राच्या मदतीने रुग्णाची मानसिक स्थिती जाणून घेण्यात मानसशास्त्रज्ञ यशस्वी होऊ शकतो. भाषाशास्त्र आणि मानसशास्त्र यांच्यातील घनिष्ठ संबंधांमुळे, आजकाल भाषिक मानसशास्त्र नावाची नवीन अभ्यास पद्धत विकसित होत आहे.

3. शरीरविज्ञान आणि भाषाशास्त्र

भाषा म्हणजे तोंडातून बाहेर पडणारा आवाज, म्हणून भाषाशास्त्रात हवा आतून कशी फिरते, स्वरयंत्र, स्वरयंत्र, अनुनासिक पोकळी, कावळा, टाळू, दात, जीभ, ओठ, घसा, घशाची पोकळी आणि नाक यामुळे त्यात कोणते बदल होतात. आणि कानाला आवाज कसा प्राप्त होतो, हे सर्व अभ्यासाचे लागेल. यामध्ये केवळ शरीरविज्ञान त्याला मदत करते. लिखित भाषा डोळ्याद्वारे प्राप्त होते आणि या प्रक्रियेचा भाषाशास्त्राच्या अंतर्गत अभ्यास देखील केला जातो. त्यासाठी शरीरविज्ञानाचेही ऋणी राहावे लागेल.

4. भूगोल आणि भाषाशास्त्र

भाषाशास्त्र आणि भूगोल यांचाही खोल संबंध आहे. काही लोकांच्या मते, एखाद्या ठिकाणच्या भौगोलिक परिस्थितीचा तिथल्या भाषेवर खोलवर परिणाम होतो. एखाद्या ठिकाणी बोलल्या जाणार्या भाषेत झाडे, झाडे, पक्षी, प्राणी आणि अन्न इत्यादी शब्द निश्चितच असतात, परंतु त्यातील कोणताही शब्द संपला तर त्याचे नाव तेथील भाषेपासून वेगळे होते. ‘सोमलता’ हा शब्द आज आपल्या भाषेत वापरला जात नाही. हे वगळण्याचे कारण बहुधा भौगोलिक असावे. एखाद्या ठिकाणी भाषेचा मोठ्या प्रमाणावर प्रसार होत नसणे, भाषेचा कमी विकास आणि त्या ठिकाणी अनेक बोलीभाषा असणे हे देखील भौगोलिक परिस्थितीचे परिणाम आहेत. दुर्गम पर्वतावर राहणाऱ्या जातींमधील कमी संपर्कांमुळे त्यांच्या बोलीचा प्रसार होऊ शकला नाही. नद्यांच्या पलीकडे राहणाऱ्या लोकांची बोलली जाणारी भाषा सामान्य भाषेपेक्षा वेगळी आहे. भूगोल देश, शहरे, नद्या आणि प्रांत इत्यादींच्या भाषिक अभ्यासात बरीच मनोरंजक सामग्री प्रदान करते. शब्दार्थाच्या क्षेत्रातही भूगोल भाषाशास्त्राला मदत करते. भाषाशास्त्राची एक शाखा, भाषिक भूगोलाच्या अभ्यासाची पद्धत भूगोलाप्रमाणेच आहे. त्याचप्रमाणे एखाद्या ठिकाणच्या प्रागैतिहासिक भूगोलाचा अभ्यास करण्यासाठी भाषाशास्त्र देखील खूप उपयुक्त आहे.

5. इतिहास आणि भाषाशास्त्र

इतिहासाचा भाषाशास्त्राशीही जवळचा संबंध आहे. इतिहासाची तीन रूपे (१) राजकीय इतिहास, (२) धार्मिक इतिहास, (३) सामाजिक इतिहास येथे दाखवून त्यांचा भाषाशास्त्राशी असलेला संबंध दाखवला जात आहे

(5.1) राजकीय इतिहास: एखाद्या देशात दुसऱ्या देशाच्या उपस्थितीचा त्या दोन्ही देशांच्या भाषांवर परिणाम होतो. हिंदी आणि इतर भारतीय भाषांमध्ये अनेक हजार इंग्रजी शब्दांचा प्रवेश आणि भारतीय भाषांमधील हजारो शब्दांचा इंग्रजी भाषेत प्रवेश हा भारताच्या राजकीय अधीनता किंवा दोन्ही देशांमधील परस्पर संबंधांचा परिणाम आहे. अरबी, फारसी, तुर्की आणि पोर्तुगीज शब्द हिंदीत येण्याची कारणे जाणून घेण्यासाठी आपल्याला राजकीय इतिहासाची मदत घ्यावी लागेल.

(5.2) धार्मिक इतिहास: भारतातील हिंदी-उर्दू समस्या धर्म किंवा जातीयवादाचा परिणाम आहे. धर्माचा भाषेशी जवळचा संबंध आहे. धर्माचे रूप बदलले की भाषेचे रूपही बदलते. लोकधर्मातून यज्ञ गायब होण्याचे कारण म्हणजे यज्ञाशी संबंधित अनेक शब्द आज आपल्या भाषेतून नाहीसे झाले आहेत. व्यक्तींच्या नावांवरही धर्माचा प्रभाव पडतो. हिंदूंच्या भाषेत संस्कृत शब्दांची मुबलकता असेल, तर मुस्लिमांच्या भाषेत अरबी-फारसी शब्दांची मुबलकता असेल. त्याचप्रमाणे भाषाशास्त्राच्या मदतीने अनेक प्राचीन धार्मिक कोडी सोडवता येतात. कधी कधी धर्माच्या बळावर इतर बोलींना मागे टाकून बोली भाषेला विशेष महत्त्व प्राप्त होते. अवधी आणि ब्रज यांना मध्ययुगात विशेष महत्त्व असण्याचे कारण आपल्याला केवळ धार्मिक इतिहासात सापडते.

(5.3) सामाजिक इतिहास: सामाजिक व्यवस्था आणि आपल्या परंपरांचाही भाषेवर प्रभाव पडतो. भाषेच्या मदतीने एखाद्या जातीच्या सामाजिक इतिहासाचे ज्ञानही सहज मिळू शकते. भारतीय समाजात कौटुंबिक संबंधांना विशेष महत्त्व दिले जाते. त्यामुळे भारतीय भाषांमध्ये आई-वडील, बहीण-भाऊ, मामा, मावशी, भाऊ-वहिनी, भाचा, पुतण्या, आत्या, काका, काकू, सासू, सासरे असे अनेक शब्द वापरले जातात, पण युरोपीय समाजात ही सर्व नाती दाखविण्यासाठी फक्त काका, काकू, आई, वडील, भाऊ, बहीण, असे शब्द आहेत जे काही शब्द जोडून व्यक्त होतात. जसे 'सासू' या शब्दासाठी मदर इन लॉ इ. यावरून असे लक्षात येते की, भाषाशास्त्राच्या अभ्यासात सामाजिक इतिहास पूर्णपणे मदत करतो. त्याचप्रमाणे समाजव्यवस्थेत शब्द कसे तयार होतात यावर भाषाशास्त्र प्रकाश टाकतो. समाजाच्या भाषेत आढळणारे शब्द त्याच्या समाजव्यवस्थेची माहिती देतात. समाजात संयुक्त कुटुंबपद्धती आहे की नाही, मोठी कुटुंबव्यवस्था आहे की विभक्त कुटुंबव्यवस्था आहे, हे त्यात वापरलेल्या शब्दांवरून ठरवता येते.

6. भाषाशास्त्र आणि ज्ञानाची इतर क्षेत्रे

तर्कशास्त्र, भौतिकशास्त्र आणि मानववंशशास्त्र यासारख्या ज्ञानाची इतर क्षेत्रे देखील भाषाशास्त्राच्या अभ्यासात खूप मदत करतात. मानवामध्ये अनेक प्रकारच्या अंधश्रद्धा निर्माण होतात ज्यामुळे त्यांच्या भाषेवर परिणाम होतो. भारतीय समाजात स्त्रिया आपल्या पतीचे नाव सरधोपटपणे नव्हे तर वळणदार पद्धतीने घेतात. रात्रीच्या वेळी राक्षस कीटक, साप यांची नावे घेत नाही. अंधश्रद्धेशिवाय सामाजिक मानसशास्त्राशी संबंधित इतर अनेक कोडी उलगडण्यासाठी मानववंशशास्त्राच्या विविध शाखांची मदत घ्यावी लागते.

अशाप्रकारे, ज्ञानाच्या अनेक क्षेत्रांचा – सांस्कृतिक अभ्यास, अध्यापनशास्त्र, सांख्यिकी, मजकूर विज्ञान – इत्यादींचा भाषाशास्त्राशी खोल संबंध आहे.

निष्कर्ष :

1. भाषाशास्त्र, भाषेला भाषा म्हणून ओळखून, तिचा शास्त्रीय पद्धतीने अभ्यास करते.
2. कलेच्या स्वरूपाची ही सर्व वैशिष्ट्ये तपासली असता, भाषाशास्त्र ही कला नाही हे कळते.
3. व्याकरणाची व्याप्ती मर्यादित आहे आणि भाषाशास्त्राची व्याप्ती विस्तृत आहे.
4. भाषाशास्त्राच्या सहाय्याने आपल्या अनेक समस्यांवर उपाय शोधण्यातही साहित्यिक यशस्वी होते.. त्यामुळे साहित्य आणि भाषाशास्त्र दोन्ही एकमेकांना उपयुक्त आहेत.
5. भाषाशास्त्र आणि मानसशास्त्र यांच्यातील घनिष्ठ संबंधांमुळे, आजकाल भाषिक मानसशास्त्र नावाची नवीन अभ्यास पद्धत विकसित होत आहे.
6. तर्कशास्त्र, भौतिकशास्त्र आणि मानववंशशास्त्र, सांख्यिकी, मजकूर विज्ञान यासारख्या ज्ञानाची इतर क्षेत्रेदेखील भाषाशास्त्राच्या अभ्यासात खूप मदत करतात.

संदर्भ :

1. कालेलकर ना.गो., भाषा आणि संस्कृती, मौज प्रकाशन, मुंबई, 1962, पु. 2
2. इनामदार, डॉ. हे.वि., मालशे, डॉ. स.गं., सोमण डॉ.अंजली, (संपा) भाषाविज्ञान : वर्णनात्मक आणि ऐतिहासिक, पदमगंधा प्रकाशन, पुणे, चवथी आवृत्ती, 2010, पु. 9
3. जोगळेकर, गं.ना., मध्य मराठी, भाषाविज्ञान : वर्णनात्मक आणि ऐतिहासिक, उनि. पु. 281.

संदर्भ ग्रंथ :

1. कानडे, मु.श्री., 'मराठीचा भाषिक अभ्यास, श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे, 1979
2. कुलकर्णी, कु.भि, 'महाराष्ट्र भाषेचा कोश, नेटिव एज्युकेशन सोसायटी, मुंबई, 1829
3. गजेंद्रगडकर, श्री.न., 'भाषा व भाषाभ्यास, व्हीनस प्रकाशन, पुणे 1979
4. पोतदार, द.वा., 'मराठी गद्याचा इंग्रजी अवतार, व्हीनस प्रकाशन, पुणे 1976

Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4590015>